

ΜΑΡΙΑ ΜΙΚΕΔΑΚΗ

Παρατηρήσεις σχετικά με τον όρο «θυρώματα» του αρχαίου ελληνικού θεάτρου

Ο ΟΡΟΣ ΘΥΡΩΜΑΤΑ ΕΧΕΙ ΕΝΣΩΜΑΤΩΘΕΙ στην ορολογία του αρχαίου ελληνικού θεάτρου χάρη σε μια αναθηματική επιγραφή (IG VII 423) που βρέθηκε στο αρχαίο θέατρο του Αμφιαρείου στον Ωρωπό. Η επιγραφή αυτή είναι χαραγμένη στην όψη του δωρικού επιστυλίου του άνω ορόφου της ελληνιστικής σκηνής και χρονολογείται μεταξύ του 150-140 π.Χ.¹ Αναφέρει ότι ένας ιερέας, του οποίου το όνομα δεν σώζεται, αφιέρωσε τη σκηνή και τα θυρώματα στον τοπικό ήρωα και θεό Αμφιάραο:

[- - - ΙΕΡΕΥ]Σ ΓΕΝΟΜΕΝΟΣ ΤΗΝ ΣΚΗΝΗΝ ΚΑΙ ΤΑ ΘΥΡΩΜ[ΑΤΑ
Α]ΜΦΙΑΡΑΩΙ

Εκτός από την επιγραφή αυτή, δεν υπάρχει καμία άλλη γραπτή πηγή που να αναφέρει τη λέξη θύρωμα, -ματα σε σχέση με το αρχαίο θέατρο, γεγονός που καθιστά την κατανόηση και ερμηνεία του συγκεκριμένου όρου ιδιαίτερα προβληματική. Κατά καιρούς έχουν προταθεί διάφορες θεωρίες σχετικά με αυτό το θέμα που δεν τυγχάνουν, όμως, της ομόφωνης αποδοχής των επιστημόνων. Έχει υποτεθεί επί παραδείγματι ότι τα θυρώματα ήταν τα μεγάλα ζωγραφισμένα σκηνικά που κοσμούσαν τον άνω όροφο της ελληνιστικής σκηνής.² Ένας από τους υποστηρικτές αυτής της θεωρίας, ο Γερμανός αρχιτέκτονας και γνώστης του αρχαίου θεάτρου Armin von Gerkan, κατέληξε σε αυτό το συμπέρασμα, αφού μελέτησε εκ παραλλήλου μια δεύτερη αναθηματική επιγραφή που βρέθηκε στο αρχαίο θέατρο του Ωρωπού. Η επιγραφή αυτή που είναι χαραγμένη στην όψη του δωρικού επιστυλίου του προσκηνίου και χρονολογείται είτε γύρω στο 200 π.Χ.³ είτε μεταξύ του 171-146 π.Χ.,⁴ αναφέρει ότι κάποιος αγωνοθέ-

¹ Dörpfeld (1924) 91 (χρονολόγηση του Hiller von Gaertringen)· Fiechter (1930) 27· Πετράκος (1997) 342 αρ. 435.

² Fiechter (1914) 2· Von Gerkan (1921) 78, 95· Rumpf (1946/47) 18· Rumpf (1953) 160· Webster (1970) 27, 140, 162-3· Courtois (1989) 64.

³ Dörpfeld (1924) 70, 90-1 (χρονολόγηση του Hiller von Gaertringen)· Dinsmoor (1950) 30· Πετράκος (1992) 30.

⁴ Von Gerkan (1921) 95.

της, του οποίου το όνομα επίσης δεν σώζεται, αφιέρωσε το προσκήνιο και τους πίνακες πιθανότατα στον Αμφιάραο:⁵

[- - -A]ΓΩΝΟΘΕΤΗΣΑΣ ΤΟ ΠΡΟΣΚΗΝΙΟΝ ΚΑΙ ΤΟΥΣ ΠΙΝ[ΑΚΑΣ ΑΜ-ΦΙΑΡΑΩΙ]

Κατά τον Α. von Gerkan οι όροι *προσκήνιον* και *πίνακες*, *σκηνή* και *θυρώματα* που απαντώνται στις δύο επιγραφές από τον Ωρωπό πρέπει να ερμηνευθούν κατά αντιστοιχία. Πρέπει, δηλαδή, να θεωρηθεί ότι η *σκηνή* και το *προσκήνιο* ήταν το αρχιτεκτονικό πλαίσιο που στερέωνε τα ζωγραφισμένα σκηνικά του ελληνιστικού θεάτρου, που κατά τη γνώμη του ήταν οι *πίνακες* του προσκήνιου και τα *θυρώματα* του άνω ορόφου της ελληνιστικής σκηνης.⁶ Πριν προχωρήσουμε στην αποδοχή ή μη αυτής της θεωρίας, κρίνεται σκόπιμο να γίνει μια σύντομη περιγραφή της όψης της ελληνιστικής σκηνης, έτσι ώστε να γίνουν περισσότερο κατανοητές όλες οι θεωρίες που σχετίζονται με τα *θυρώματα* του αρχαίου ελληνικού θεάτρου.

Ως γνωστόν, το *προσκήνιο* αποτελούσε το χαρακτηριστικό γνώρισμα ενός νέου τύπου σκηνης με δύο ορόφους που πρωτοεμφανίστηκε γύρω στο 300 π.Χ. στη θεατρική αρχιτεκτονική του ελλαδικού χώρου (Εικ. 1). Στην ουσία επρόκειτο για μια κιονοστοιχία ή, συνηθέστερα, μια πεσσοστοιχία με συμφυείς ημικίονες, δωρικού ή ιωνικού ρυθμού, που πρόβαλε μπροστά από τον κάτω όροφο της σκηνης, προς την πλευρά της ορχήστρας και έφερε μια επίπεδη στέγη.⁷ Η στέγη αυτή ήταν κατασκευασμένη από ξύλινες σανίδες που ήταν τοποθετημένες πάνω σε ξύλινες ή σπανιότερα λίθινες δοκούς.⁸ Η πρόσβαση σε αυτή γινόταν είτε με τη χρήση μιας κλίμακας που ήταν κατασκευασμένη στο ένα άκρο του προσκήνιου ή σε ένα κλιμακοστάσιο είτε με τη χρήση κεκλιμένων επιπέδων (ραμπών) που στηρίζονταν από αναλημματικούς τοίχους, συμμετρικά τοποθετημένων εκατέρωθεν του προσκήνιου.⁹

Όπως μαρτυρούν τα αρχαιολογικά κατάλοιπα που προέρχονται από μια πληθώρα ανεσκαμμένων θεάτρων των ελληνιστικών χρόνων, τα μετα-

⁵ IG VII, *add.*, 745· Πετράκος (1997) 336 αρ. 430.

⁶ Von Gerkan (1921) 95.

⁷ Σχετικά με όλους τους τύπους στηριγμάτων που απαντώνται στην πρόσοψη του ελληνιστικού προσκήνιου βλ. αναλυτικά Mikedaki (2005) 123 κε. και Gogos (1992) 64-5 Beilage II (γραφική αναπαράσταση των κατόψεων των στηριγμάτων).

⁸ Στα θέατρα της Πριήνης και της Νέας Πλευρώνας χρησιμοποιήθηκαν κατ' εξαίρεση λίθινες δοκοί για τη στερέωση των σανίδων της στέγης του προσκήνιου: Von Gerkan (1921) 44 πίν. 7,1-2· Fiechter (1931a) πίν. 10 PB1-3, πίν. 11. Για τα υλικά και τον τρόπο κατασκευής της στέγης του προσκήνιου βλ. Puchstein (1901) 8 κ.εξ· Γώγος (2003) 164.

⁹ Για τις εισόδους στη σκηνή του ελληνικού θεάτρου βλ. Moretti (1992) 79 κ.εξ.

κίονια ανοίγματα της πρόσοψης του προσκηνίου έκλειναν με μια κεντρική δίφυλλη θύρα¹⁰ και με ζωγραφισμένα ξύλινα σκηνικά που ονομάζονταν *πίνακες*.¹¹ Οι *πίνακες* αυτοί έφεραν διακοσμητικές ζωγραφιστές παραστάσεις που ήταν πιθανότατα άσχετες με τα δράματα που παίζονταν μπροστά τους στο χώρο της ορχήστρα.¹² Εντούτοις, σε εξαιρετικές περιπτώσεις, το εικονογραφικό τους περιεχόμενο ίσως εναρμονιζόταν με τις λατρευτικές εκδηλώσεις που διοργανώνονταν στο χώρο του θεάτρου προς τιμήν των ελληνιστικών ηγεμόνων και πιθανώς απεικόνιζε τα τιμώμενα πρόσωπα.¹³ Σε αυτή την υπόθεση οδηγεί η μαρτυρία του Δούρη που παραθέτει ο Αθήναιος, σύμφωνα με την οποία κατά τη διάρκεια των εορτασμών των Δημητρίων στην Αθήνα το 307 π.Χ., οι Αθηναίοι τοποθέτησαν στο προσκηνίο του θεάτρου του Διονύσου μια γραπτή παράσταση του Δημητρίου που τον απεικόνιζε να έχει σαν άρμα του την Οικουμένη.¹⁴

Στην ελληνιστική εποχή ο όρος *σκηνή* δήλωνε το κεντρικό μέρος του διώροφου σκηνικού οικοδομήματος, χωρίς το προσκηνίο.¹⁵ Την πρόσοψη του άνω ορόφου της σκηνής διαμόρφωναν πλατιά ανοίγματα που ξεκινούσαν από το δάπεδο του άνω ορόφου και κατέληγαν στο γείσωμα της στέγης. Ο αριθμός τους καθοριζόταν για λόγους οπτικής συμμετρίας από το μήκος του εκάστοτε σκηνικού οικοδομήματος. Κατά κανόνα υπήρχαν τρία ή πέντε μεγάλα ανοίγματα – σπανιότερα επτά – που είχαν διαφορετικές μεταξύ τους διαστάσεις. Όπως προκύπτει από τις αρχαιολογικές ενδείξεις των θεάτρων της Πριήνης και της Μιλήτου, φαίνεται ότι το κεντρικό άνοιγμα ήταν μεγαλύτερο από τα πλευρικά και το πλάτος του

¹⁰ Η πρόσοψη του προσκηνίου ορισμένων θεάτρων (π.χ. Ήλιδα, Θάσος, Γιτάνη, Πριήνη, Μίλητος, Τύνδαρις) διέθετε δύο πλευρικές θύρες πέραν της κεντρικής, οι οποίες βρίσκονταν στον άξονα των δύο πλευρικών θυρών του σκηνικού οικοδομήματος. Στο θέατρο της Δήλου ίσχυε η πρακτική της αφαίρεσης δύο πινάκων και της τοποθέτησης δύο μονόφυλλων θυρών στη θέση αυτών. Οι *πίνακες* που αφαιρούνταν ήταν ελαφρύτεροι και είχαν διαφορετικό τρόπο στήριξης από τους υπόλοιπους, έτσι ώστε να είναι εφικτή η γρήγορη απομάκρυνσή τους, βλ. Fraisse – Moretti (1998) 159, Fraisse – Moretti (2007) 45-6.

¹¹ *IG VII 3209, IG XI 142*, στ. 45, *IG XI 158, A*, στ. 67 - 68, *IG XI 159, A*, στ. 30, *ID 314, B*, στ. 167, *ID 442, A*, στ. 232-233.

¹² Pickard-Cambridge (1946) 188 - 189, Moretti (2004) 148, Mikedaki (2005) 161-2.

¹³ Dörpfeld – Reisch (1896) 274, 381, Frickenhaus, A.H. (1927), “Skene”, *RE III A 1*, 479-480, 487. Bulle (1928) 301. Για τη λατρεία των ηγεμόνων της ελληνιστικής εποχής βλ. Taeger (1957) 171 κε. Για τη σύνδεση των ελληνιστικών ηγεμόνων με το θέατρο βλ. Schwingstein (1977) 104 κε.

¹⁴ Αθήν. XII. 536a.

¹⁵ Στην περίπτωση του Ωρωπού η έρευνα δέχεται ότι ο όρος *σκηνή* που αναφέρεται στην επιγραφή *IG VII 423* είτε παραπέμπει σε ολόκληρο το σκηνικό οικοδόμημα, χωρίς το προσκηνίο (Dörpfeld [1924] 100-1, Goette [1995a] 38, Goette [1995b] 257, Moretti [1997] 37) είτε μόνο στη μαρμάρινη πρόσοψη του άνω ορόφου της σκηνής (Von Gerkan (1921) 95, Dörpfeld [1924] 90-1, Fiechter [1930] 27).

έφτανε ή ξεπερνούσε τα τέσσερα μέτρα.¹⁶ Τα εν λόγω ανοίγματα επιστέφονταν ή από ένα λίθινο επιστύλιο ή από ξύλινες οριζόντιες δοκούς. Οι δοκοί ή τα επιστύλια εδράζονταν είτε στα επίκρανα των πεσσών είτε στις κονσόλες των τοιχιδίων ή παραστάδων που πλαισίωναν τα ανοίγματα. Στην περίπτωση του Ωρωπού, ξύλινη δοκός επέστεφε μόνο το κεντρικό άνοιγμα, ενώ στα πλευρικά ανοίγματα – που εικάζεται ότι ήταν είτε δύο¹⁷ είτε τέσσερα¹⁸ – υπήρχε το λίθινο επιστύλιο με τα τρίγλυφα και τις μετόπες, όπου ήταν χαραγμένη η επιγραφή IG VII 423 (εικ. 1).¹⁹

Ακριβώς σε αυτά τα ανοίγματα εικάζεται ότι τοποθετούνταν μεγάλα και ακριβά σκηνικά – που σύμφωνα με ορισμένους μελετητές ονομάζονταν *θυρώματα* – τα οποία αποτελούσαν το φόντο της σκηνικής δράσης που είχε μεταφερθεί κατά την ελληνιστική εποχή στη στέγη του προσκηνίου (λογείο).²⁰ Σχετικά με το εικονογραφικό τους περιεχόμενο έχει υποτεθεί ότι αυτό ανταποκρινόταν στα τρία είδη του σκηνικού διακόσμου – το τραγικό, το κωμικό και το σατυρικό – που περιγράφει ο Ρωμαίος αρχιτέκτονας Βιτρούβιος στο πέμπτο βιβλίο του έργου του *De architectura*: ο τραγικός σκηνικός διάκοσμος διαμορφωνόταν με κίονες, αετώματα, αγάλματα και με άλλα στοιχεία που παρίσταναν ένα ανάκτορο, ο κωμικός απεικόνιζε αστικές προσόψεις σπιτιών με παράθυρα και εξώστες, ενώ ο σατυρικός παρίστανε σπήλαια, δέντρα, βουνά και άλλα στοιχεία της υπαίθρου που εμφανίζονταν στην τοπιογραφία.²¹

Αυτού του είδους ο σκηνικός διάκοσμος που ήταν πιθανόν σε χρήση στο θέατρο της ελληνιστικής περιόδου, εικάζεται ότι ενέπνευσε το θεματικό περιεχόμενο των ρωμαϊκών τοιχογραφιών του «Δεύτερου Πομπηιανού Ρυθμού» που κοσμούσαν τον κοιτώνα (*cubiculum nocturnum*) Μ της

¹⁶ Von Gerkan (1921) 56, 77· Krauss (1964) 121, 128.

¹⁷ Von Gerkan (1921) 94· Moretti (1997) 28-30.

¹⁸ Fiechter (1930) 19, εικ. 11 και πίν. 8.

¹⁹ Σύμφωνα με τον Dörpfeld ο άνω όροφος της ελληνιστικής σκηνής του Ωρωπού διέθετε μόνο ένα κεντρικό άνοιγμα, στο οποίο ήταν τοποθετημένη η *μηχανή* που μετέφερε επί σκηνής τον *από μηχανής θεό*: Dörpfeld – Reisch (1896) 108 εικ. 42.

²⁰ Πολυδ. *Ονομαστ.* IV.123, Βιτρ. *de archit.* V.8.2, Ησύχ. λ. *λόγιον*, IG XI 161, D, στ. 125-127, ID 314, B, στ. 167, ID 442, A, στ. 232-3. Για το *λογεῖον* βλ. αναλυτικά Dörpfeld – Reisch (1896) 301 κ.εξ· Sifakis (1967) 127-8. Τη μετατόπιση της σκηνικής δράσης κατά ένα όροφο από την επιφάνεια της ορχήστρας υποστηρίζουν οι Robert (1897) 452· Lauter (1986) 170-171· Sifakis (1967) 126 κ.εξ· Σηφάκης (2007) 237· Γώγος (2001) 69 κ.εξ· Froning (2002) 59· Blume (1999) 65. Για την αντίθετη άποψη ότι το προσκήνιο δεν λειτούργησε ποτέ ως σκηνή, παρά μόνο ως σκηνικό φόντο του χορού και των υποκριτών που έπαιζαν και στην ελληνιστική εποχή μαζί στην ορχήστρα βλ. Dörpfeld-Reisch (1896) 303, 383· Dörpfeld (1924) 66, 75, 91· Capps (1895) 287 κ.εξ· Goodell (1897)· Moretti (1997) 37.

²¹ Βιτρ. *de archit.* V.6.9, Fiechter (1914) 49· Frickenhaus (1917) 48· Bulle (1928) 273· Rumpf (1953) 160.

έπαυλης του P. Fannius Sinistor στο Boscovale.²² Μάλιστα, το τρίπτυχο που κοσμεί τους πλευρικούς τοίχους του προθάλαμου του *cubiculum* και θεωρείται ότι φέρει στοιχεία ενός κωμικού σκηνικού διακόσμου, παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, καθώς στη μεσαία του σύνθεση διακρίνεται μια επιβλητική θύρα (Εικ. 2). Ανάλογες θύρες ίσως υπήρχαν και στα μεγάλα σκηνικά του άνω ορόφου της ελληνοιστικής σκηνής, για να διευκολύνεται η είσοδος και έξοδος των υποκριτών στην επίπεδη στέγη του προσκηνίου,²³ αν και αυτή η υπόθεση δεν επιβεβαιώνεται από καμία αρχαιολογική μαρτυρία.

Εικάζεται ότι όταν τα ανοίγματα του άνω ορόφου της ελληνοιστικής σκηνής δεν χρησίμευαν ως υποδοχή ζωγραφισμένων σκηνικών, αλλά παρέμεναν ανοιχτά, τότε λειτουργούσαν ως αρχιτεκτονικό πλαίσιο των εσωτερικών σκηνών των ελληνοιστικών δραμάτων που παρουσιάζονταν στο υπερυψωμένο *λογείο*.²⁴ Μία τέτοιου είδους σκηνή απεικονίζεται λ.χ. στο ψηφιδωτό δάπεδο του Διοσκουρίδη του Σαμίου από την Πομπηία και πιστεύεται ότι είναι εμπνευσμένη από την εναρκτήρια σκηνή του έργου του Μενάνδρου *Συναριστώσαι* (Εικ. 3).²⁵ Εντούτοις, σύγχρονες μελέτες ακουστικής που πραγματοποιήθηκαν στο αρχαίο θέατρο του Διονύσου καθιστούν αμφίβολη μια τέτοιου είδους πρακτική, καθώς αποδείχθηκε ότι η καταληπτότητα του λόγου των υποκριτών δεν ήταν εφικτή, όταν αυτοί μιλούσαν μέσα από το εσωτερικό του σκηνικού οικοδομήματος του άνω ορόφου της ελληνοιστικής σκηνής.²⁶

Η πλειοψηφία της έρευνας υποστηρίζει ότι με τον όρο *θυρώματα* δεν δηλώνονταν τα σκηνικά, αλλά τα πλατιά ανοίγματα του άνω ορόφου της ελληνοιστικής σκηνής.²⁷ Στην πεποιθήση αυτή οδήγησε το γεγονός ότι η επιγραφή IG VII 423 που αναφέρει τα *θυρώματα*, ήταν χαραγμένη στο λίθινο επιστύλιο που επέστρεφε τα ανοίγματα του άνω ορόφου της σκη-

²² Puchstein (1901) 35 κ.εξ.· Fiechter (1914) 42, 44· Bulle (1928) 273 κ.εξ.· Little (1937) 491· Beyen (1938) 141 κ.εξ.· Kenner (1952) 48· Webster (1970) 26-7· Schefold (1975) 55. Αντίθετα, πολλοί ερευνητές πιστεύουν ότι τα κτήρια που απεικονίζονται στις τοιχογραφίες αυτές αντιγράφουν τη σύγχρονή τους αρχιτεκτονική: Von Gerkan (1921) 110· Pickard-Cambridge (1946) 226· Lehmann (1953) 91 κ.εξ.· Engemann (1967) 130 κ.εξ.· Fittschen (1976) 559.

²³ Fiechter (1914) 44· Frickenhaus (1917) 49-50· Bulle (1928) 275· Rumpf (1953) 160· Webster (1966) 144· Webster (1970) 26, 162· Bernardi Ferrero (1974) 99· Blume (1999) 83-4.

²⁴ Fiechter (1914) 49· Frickenhaus (1917) 49· Bieber (1920) 41· Bulle (1928) 273-86, 317, 321, 325 κ.εξ.· Beyen (1938) 154 σημ. 2· Kenner (1954) 72 κ.εξ.· Bieber (1961) 120, 124.

²⁵ Bieber – Rodenwaldt (1911) 3 κ.εξ.· Bulle (1928) 277-78· Dunbabin (1999) 44 κ.εξ.

²⁶ Καμπουράκης (2005) 235.

²⁷ Frickenhaus (1917) 35· Pickard-Cambridge (1946) 215· Little (1956) 29· Webster (1966) 142· Schneider (1969) 239· Simon (1972) 37· Bernardi Ferrero (1974) 93· Picard (1977) 232· Goette (1995b) 257· Blume (1999) 83· Lauter (1986) 170· Rouveret (1989) 108· Tybout (1989) 194· Goette (1995a) 38· Γώγος (2001) 72· Froning (2002) 59.

νής στο Αμφιάρειον. Ωστόσο, το γεγονός αυτό δεν είναι δεσμευτικό και σε καμία περίπτωση δεν αποκλείει την πιθανότητα να προσδιορίζονταν με τον συγκεκριμένο όρο αρχιτεκτονικά στοιχεία που βρίσκονταν έξω από το σκηνικό οικοδόμημα, όπως λ.χ. οι πύλες των παρόδων. Ας μην ξεχνάμε ότι οι αναθηματικές επιγραφές τοποθετούνταν εκεί όπου υπήρχε χώρος, και μάλιστα σε εμφανή σημεία. Εν προκειμένω, η επιγραφή IG VII 423 χαράχθηκε στο επιστύλιο του άνω ορόφου της σκηνής στον Ωρωπό, αφενός μεν επειδή ο αναθέτης εκτός από τα θυρώματα αφιέρωσε και τη σκηνή, αφετέρου δε επειδή οι θεατές είχαν την ευκαιρία να βλέπουν καθόλη τη διάρκεια των παραστάσεων το όνομα του ιερέα-ευεργέτη που με δικά του έξοδα κατασκεύασε ένα σημαντικό μέρος του θεάτρου.

Παρόμοια πρακτική συναντάμε και στο αρχαίο θέατρο του Ορχομενού στη Βοιωτία. Εκεί, η αναθηματική επιγραφή που αναφέρεται στους πίνακες (του προσκηνίου) και τα πρόθυρα δεν ήταν χαραγμένη στο επιστύλιο του προσκηνίου, όπως συμβαίνει στον Ωρωπό και όπως ίσως θα περίμενε κανείς, αλλά στο υπέρθυρο μίας εκ των δύο πυλών των παρόδων.²⁸ Βλέπουμε, δηλαδή, ότι η επιγραφή της πύλης της παρόδου αναφερόταν σε ένα στοιχείο, τους πίνακες, που βρισκόταν στο παρακείμενο σκηνικό οικοδόμημα. Επιλέχθηκε, όμως, το συγκεκριμένο σημείο για την εγχάραξη της επιγραφής, επειδή ο αναθέτης τους, που όπως μαθαίνουμε ονομαζόταν Απολλόδωρος, εκτός από τους πίνακες αφιέρωσε και τις πύλες των παρόδων, οι οποίες στη Βοιωτία ονομάζονταν κατά πάσα πιθανότητα πρόθυρα.²⁹

Στην Πέργαμο, η πύλη της βόρειας παρόδου του τοπικού θεάτρου που αφιέρωσε ο γραμματέας της Εκκλησίας του Δήμου, Απολλόδωρος, στον Διόνυσο Καθηγεμόνα και το δήμο ονομαζόταν πυλών,³⁰ όπως επίσης και στην Αλικαρνασσό.³¹ Αντίθετα, στη Δήλο οι πύλες των παρόδων του ελληνιστικού θεάτρου εμπεριέχονταν μαζί με τη στοά που περιέβαλε τον κάτω όροφο της ελληνιστικής σκηνής στον ευρύτερο όρο παρασκήνιον.³² Από αυτά συνάγεται ότι δεν υπήρχε ένας συγκεκριμένος και κοινά αποδεκτός όρος για τις πύλες των παρόδων του θεάτρου σε όλη την τότε ελληνική επικράτεια. Ως εκ τούτου, θα μπορούσε κάλλιστα να υποθέσει κανείς ότι στον Ωρωπό οι μνημειακές πύλες των παρόδων του τοπικού θεάτρου ονομάζονταν θυρώματα.

²⁸ IG VII 3209. Η επιγραφή αυτή θεωρείται ότι συνανήκει με την SEG xxx 455, βλ. σχετικώς Knoepfler (1992) 490-491 αρ. 162· Moretti (1997) 23 σημ. 22· Knoepfler (1999) 245.

²⁹ Την ερμηνεία του όρου πρόθυρα ως πύλες των παρόδων την υποστήριξε πρόσφατα ο D. Knoepfler στο 6^ο Διεθνές Συνέδριο Βοιωτικών Μελετών (2010). Για την πληροφορία αυτή ευχαριστώ θερμά τον κ. Χρήστο Πιτερό.

³⁰ Fränkel, M. 1890, *AvP* VIII.1 αρ. 236· Von Gerkan (1972) 51 εικ. 3c.

³¹ Moretti (1997) 62 σημ. 62.

³² Fraisse – Moretti (2007) 188.

Ανατρέχοντας στην ιστορία της έρευνας διαπιστώνει κανείς ότι ο πρώτος ανασκαφέας του αρχαίου θεάτρου στο Αμφιάρειον του Ωρωπού, Βασίλειος Λεονάρδος, θεωρούσε ότι τα θυρώματα της επιγραφής IG VII 423 ήταν οι πύλες των παρόδων.³³ Την άποψη αυτή την βλέπει κανείς σήμερα αποτυπωμένη στην κάτοψη του συγκεκριμένου θεάτρου που σχεδίασε ο Wilhelm Dörpfeld, η οποία συνόδευσε την έκθεση του Λεονάρδου στα Πρακτικά της Εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας του 1886 (Εικ. 4). Αξίζει να σημειωθεί ότι η ίδια θεωρία υποστηρίχθηκε στο μνημειώδες έργο των Wilhelm Dörpfeld και Emil Reisch, *Das griechische Theater* (1896).³⁴ Εντούτοις, ο W. Dörpfeld αναίρεσε αργότερα την αρχική του άποψη και υπέθεσε ότι τα θυρώματα ήταν μεγάλα ξύλινα θυρόφυλλα που έκλειναν τα ανοίγματα του άνω ορόφου της ελληνιστικής σκηνής και χρησίμευαν στην εμφάνιση των θεών επί σκηνής.³⁵ Και άλλοι ερευνητές υποστήριξαν αυτή την άποψη, μεταξύ των οποίων ήταν και η Margarete Bieber, η οποία θεωρούσε ότι ίσως για αυτό το λόγο τα ανοίγματα του άνω ορόφου της ελληνιστικής σκηνής ονομάζονταν θυρώματα.³⁶ Αντίθετα, στη διατριβή που συνέγραψε το 1924 ο Γερμανός ερευνητής Heinrich Klenk υπό τον τίτλο *Die antike Tür*, υποστηρίχθηκε εκ νέου η θεωρία ότι τα θυρώματα της επιγραφής IG VII 423 ήταν οι μνημειακές θύρες των παρόδων του θεάτρου στον Ωρωπό.³⁷ Από τους νεώτερους μελετητές του αρχαίου θεάτρου, μόνον ο Jean-Charles Moretti ασπάζεται αυτή τη θεωρία, την οποία διατυπώνει σε άρθρο του που έχει σαν θέμα τις μορφές και τον προορισμό του προσκηνίου στα ελληνιστικά θέατρα της Ελλάδας.³⁸

Για να διαπιστωθεί εάν είναι βάσιμη η τελευταία θεωρία που σχετίζεται με τις πύλες των παρόδων, θα ήταν μεθοδολογικά ορθό να αναζητηθεί η σημασία που εμφανίζει ο όρος *θύρωμα*, -ματα στις σωζόμενες φιλολογικές και επιγραφικές πηγές. Από την έρευνα αυτή προκύπτει ότι στα αρχαία ελληνικά η λέξη *θύρωμα* ήταν συνώνυμη με τις λέξεις *θύρα* και *θύρετρον*.³⁹ Η λέξη *θύρα* δήλωνε αρχικά ολόκληρη τη θύρα με το κατώφλι, τις παραστάδες, το ανώφλι και το υπέρθυρό της, όμως αργότερα περιορίστηκε η σημασία της κυρίως στα θυρόφυλλα.⁴⁰ Αντίθετα, η πρωταρχική σημασία του όρου *θύρωμα* ήταν δοκός και πάσσαλος⁴¹, ενώ στον

³³ Leonardos (1886) 53.

³⁴ Dörpfeld – Reisch (1896) 109.

³⁵ Dörpfeld (1903) 394· Dörpfeld (1924) 65, 67, 81, 91.

³⁶ Puchstein (1901) 74· Frickenhaus (1917) 48· Bieber (1961) 124.

³⁷ Klenk (1924) 31-2.

³⁸ Moretti (1997) 36-7.

³⁹ Ησύχ. λ. *θύρετρον*, Σούδ. λ. *θύρετρα*, Ορλάνδος – Τραυλός (1986) λ. *θύρωμα*, Hellmann (1992) 166 κ.εξ.

⁴⁰ Löhr (1990) 10.

⁴¹ Διοδ. Σικελ. V.46.6· Klenk (1924) 22-3· 26, Löhr (1990) 10.

πληθυντικό ο ίδιος όρος δήλωνε τις δοκούς που σχημάτιζαν τις παραστάδες μιας θύρας.⁴² Αργότερα, ο όρος *θυρώματα*, όπως επίσης και ο όρος *θύρετρον*, απέδιδε ολόκληρη τη θύρα με το περίθυρο, δηλαδή με το πλαίσιό της, συμπεριλαμβανομένων και των θυρόφυλλων.⁴³

Το *θύρωμα* αποτελούσε ένα βασικό στοιχείο της αρχιτεκτονικής και η μορφή του μαρτυρούσε την τάξη του οικοδομήματος ή του ιδιοκτήτη. Στην ελληνική αρχιτεκτονική διακρίνονταν δύο είδη θυρωμάτων ανάλογα με τη διάταξη του πλαισίου τους: το επιβλητικό και ιδιαίτερα μεγάλο *ιωνικό θύρωμα* και το πιο απλό *δωρικό θύρωμα*. Ο Βιτρούβιος δίνει ακριβείς κανόνες για την κατασκευή και τις αναλογίες των θυρωμάτων αυτών και προσθέτει ένα τρίτο είδος στα δύο υπάρχοντα: το *αττικό* (*ἀττικουργές*).⁴⁴ Αξιοσημείωτο είναι ότι ο Ρωμαίος αρχιτέκτονας δανείζεται από την αρχαία ελληνική τον όρο *θύρωμα* για να δηλώσει ολόκληρη τη θύρα με το πλαίσιο και τα θυρόφυλλά της, επειδή προφανώς δεν υπήρχε αντίστοιχος όρος στη λατινική γλώσσα.

Όπως φανερώνουν, λοιπόν, οι φιλολογικές πηγές, ο όρος *θύρωμα* δήλωνε κυρίως το πολυτελές πλαίσιο της θύρας ή το σύνολο της θύρας με το πλαίσιο και τα θυρόφυλλά της. Σε καμία γραπτή πηγή δεν απαντάται ο ίδιος όρος με κάποια άλλη σημασία. Μόνο στους χριστιανικούς χρόνους, ο Ιωάννης Στοβαίος (5^ο αι. μ.Χ.) παραδίδει τον όρο με τη σημασία των πινάκων πάνω στους οποίους ήταν αναγεγραμμένοι νόμοι.⁴⁵ Όσον αφορά στις επιγραφικές μαρτυρίες, αυτές έρχονται να επιβεβαιώσουν τα πορίσματα των φιλολογικών πηγών. Τα *θυρώματα* που απαντώνται σε αυτές έχουν ως επί το πλείστον τη σημασία των μεγάλων δίφυλλων θυρών που τοποθετούνταν σε κοσμικά ή ιερά κτήρια, έχοντας συχνά το χαρακτήρα αναθήματος.⁴⁶

Σύμφωνα με όσα αναφέρθηκαν μέχρι στιγμής, η θέση αντίστοιχων θυρών στο αρχαίο θέατρο θα πρέπει να αναζητηθεί είτε στον άνω όροφο της ελληνιστικής σκηνής όπου, όμως, δεν υπάρχει καμία σχετική αρχαιολογική μαρτυρία είτε στις πύλες των παρόδων. Τα αρχιτεκτονικά μέλη

⁴² Λυσ. XIX.31, Δημ. XXI.167.

⁴³ Ηρόδ. II.169, Θουκ. III.68.2· Πλάτ. Πολ. 280d, Αθήν. V. 207d· Klenk (1924) 24, 26, Löhr (1990) 10, Lattermann (1908) 124 κ.εξ.· Ebert (1910) 19-20.

⁴⁴ Βιτρ. *de archit.* IV.6.1, βλ. σχετικά Müller-Wiener (1995) 113-6.

⁴⁵ Ιωάν. Στοβαίου, *Εκλογών ἀποφθεγμάτων ὑποθηκῶν*, 4.1.96, πρβ. Lidell-Scott (1968) λ. *θύρωμα*.

⁴⁶ IG I 322 στ. 75, IG IV 1484, AI, στ. 46, 64-65, 69 και BI, στ. 72, 74, 79, 93-94, 262-263, IG VII 2873, IG VII, 1830, 2873, IG II² 1046, SEG xxxviii 839, SEG xxxix 212 SEG xxxvii 89, Salviat (1959) 363, Paton – Myres (1896) 231, αρ. 33. Σε ορισμένες επιγραφές (π.χ. IG IV, 1488, στ. 32, IG IV, 1495, στ. 72) τα *θυρώματα* χαρακτηρίζονται ως *μονόθυρα*. Σύμφωνα με τον Klenk (1924) 29 αυτό σημαίνει ότι όταν ο όρος απαντάται χωρίς κάποιο προσδιορισμό, τότε παραπέμπει σε δίφυλλες θύρες.

που ανήκαν στις πύλες των παρόδων του θεάτρου στον Ωρωπό μελετήθηκαν και σχεδιάστηκαν το 1930 από τον Γερμανό αρχαιολόγο Ernst Fiechter (Εικ. 5).⁴⁷ Σε αυτά ανήκαν δύο αττικές μαρμάρινες βάσεις που στήριζαν πεσσούς με ημικίονες (B11 και 12 στην εικ. 5) και άλλες δύο μαρμάρινες βάσεις πεσσών, πλάτους περίπου 50 εκ., με συμφυείς ημικίονες (B9 και 10 στην εικ. 5). Οι τελευταίες είχαν τοποθετηθεί από τον Β. Λεονάρδο μπροστά από την ανατολική και δυτική παραστάδα της σκηνής και έκτοτε παραμένουν στην ίδια θέση ακόμη και σήμερα. Σύμφωνα με τον E. Fiechter οι πεσσοί με τους συμφυείς ημικίονες θα πρέπει να ήταν τα μεσαία στηρίγματα των διπλών μνημειακών πυλών που είχαν τοποθετηθεί στις απολήξεις των παρόδων του θεάτρου και οδηγούσαν, από τη μια μεριά στην πάροδο και από την άλλη στις επικλινείς ράμπες του προσκηνίου. Ανάλογες μνημειακές διπλές πύλες που έφραζαν το πέραςμα ανάμεσα στο σκηνικό οικοδόμημα και στο κοίλο συναντάμε στις παρόδους των θεάτρων της Επιδαύρου, της Σικυώνας και του Ορχομενού στη Βοιωτία.⁴⁸

Ενδιαφέρον παρουσιάζει η χρονολόγηση των πυλών των παρόδων του θεάτρου στον Ωρωπό, που κατά τον E. Fiechter ανάγεται στην Ύστερη Ελληνιστική εποχή ή στους πρώιμους ρωμαϊκούς χρόνους.⁴⁹ Η υστεροελληνιστική χρονολόγηση συνάδει τόσο με τη χρονολόγηση της επιγραφής IG VII 423 μεταξύ του 150-140 π.Χ., όσο και με το γεγονός ότι στο αρχαίο ελληνικό θέατρο εμφανίστηκαν λίθινες μνημειακές πύλες στις παρόδους κατά την ελληνιστική περίοδο.⁵⁰ Οι πύλες αυτές αποτελούσαν τον αρχιτεκτονικό σύνδεσμο του σκηνικού οικοδομήματος με το κοίλο και συντελούσαν στη δημιουργία ενός ενιαίου οικοδομικού συνόλου. Στη ρωμαϊκή εποχή οι πύλες των παρόδων απέκτησαν θολωτή στέγη και εφοδιάστηκαν με καθίσματα, ενισχύοντας έτσι την ενιαία αντίληψη του χώρου και μετατρέποντας το ρωμαϊκό θέατρο σε ένα κλειστό και συμπαγές αρχιτεκτονικό σύνολο.

Συνοψίζοντας, θα μπορούσαμε να πούμε ότι υπάρχουν σημαντικά στοιχεία που συνηγορούν υπέρ της άποψης ότι τα θυρώματα που αναφέ-

⁴⁷ Fiechter (1930) 23 πίν. 7.

⁴⁸ Fiechter (1931b) 21 πίν. 1· Von Gerkan – Müller-Wiener (1961) 65, πίν. 26· Lauffer (1980) εικ. 24 Γεωργουσόπουλος – Γώγος (2002) 66-71.

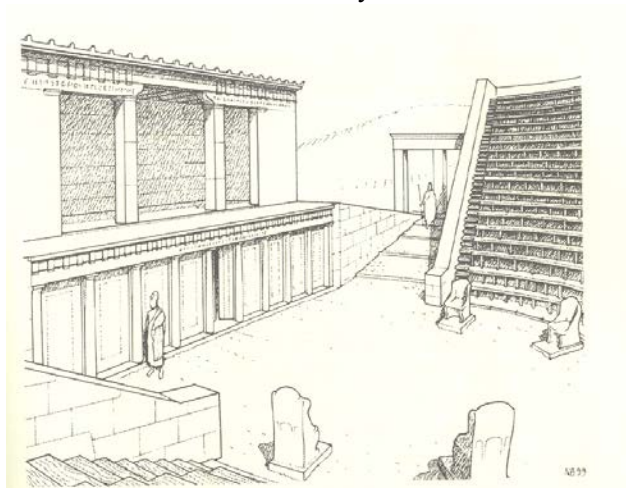
⁴⁹ Fiechter (1930) 23, 27. Για την ιδιαίτερα προβληματική χρονολόγηση του θεάτρου στον Ωρωπό βλ. Shoe (1936) 38, 42, 75, 116, 167· Isler (1995;) 227· Goette (1995b) 253 κ.εξ.· Sear (2006) 402-3· Bressan (2009) 69 κ.εξ.

⁵⁰ Σύμφωνα με τα νέα ανασκαφικά δεδομένα, μνημειακές πύλες κοσμούσαν το θέατρο του Διονύσου ήδη από την εποχή του Λυκούργου, ήταν, όμως, ξύλινες, πρβ. Papastamati-von Moock (2014) 42. Ξύλινες ήταν, αρχικά, και οι πύλες των παρόδων του ελληνιστικού θεάτρου της Δήλου· γύρω στο 265 π.Χ., όμως, αντικαταστάθηκαν από άλλες μαρμάρινες, βλ. Fraisse-Moretti (2007) 70.

ρονται στην επιγραφή IG VII 423 υποδηλώνουν τις πύλες των παρόδων του αρχαίου θεάτρου του Αμφιαρείου στον Ωρωπό. Καταρχάς, ο όρος *θυρώματα* εμφανίζεται στις γραπτές πηγές κυρίως με τη σημασία των θυρών, και μάλιστα των μνημειακών, που σε ορισμένες περιπτώσεις είχαν τοποθετηθεί ως αναθήματα σε κάποιο κοσμικό ή ιερό κτήριο. Αναθήματα ήταν και τα *θυρώματα* του μικρού θεάτρου στον Ωρωπό, ανάθημα ήταν και ο *πυλών* που είχε τοποθετηθεί στη βόρεια πάροδο του θεάτρου στην Πέργαμο, αναθήματα ήταν, τέλος, και τα *πρόθυρα* που κοσμούσαν τις παρόδους του θεάτρου στον Ορχομενό της Βοιωτίας. Ως φαίνεται, δεν υπήρχε στην αρχαιότητα ένας κοινά αποδεκτός *terminus technicus* για τις πύλες των παρόδων. Αυτό πιστοποιείται και από τους απολογισμούς των ιεροποιών της Δήλου, στους οποίους τα συγκεκριμένα αρχιτεκτονικά στοιχεία του τοπικού θεάτρου εμπεριέχονται στον ευρύτερο όρο *παρασκήνιον*. Εντύπωση προκαλεί, παρεμπιπτόντως, το γεγονός ότι στους απολογισμούς αυτούς που αποτελούν μια πολύ σημαντική πηγή για την ορολογία του αρχαίου θεάτρου, δεν αναφέρεται ο όρος *θυρώματα* ούτε με τη σημασία των σκηνικών ούτε με τη σημασία των ανοιγμάτων του άνω ορόφου της ελληνιστικής σκηνής. Τέλος, αν η υστεροελληνιστική χρονολόγηση που προτείνει ο E. Fiechter για τα αρχιτεκτονικά μέλη που ανήκαν στις πύλες των παρόδων του θεάτρου στον Ωρωπό είναι σωστή, τότε συμπίπτει με τη χρονολόγηση της επιγραφής IG VII 423 που αναφέρει τα *θυρώματα*. Αυτό σημαίνει ότι η επιγραφή αυτή θα χαραχθή στο επιστύλιο του άνω ορόφου της ελληνιστικής σκηνής του Ωρωπού μετά την τοποθέτηση των μνημειακών πυλών στις παρόδους του θεάτρου.

Όλοι αυτοί οι λόγοι είναι αρκετοί για να μας βάλουν σε σκέψεις και να μας κάνουν να αναθεωρήσουμε την επιστημονική *communis opinio* που θέλει τα *θυρώματα* που αφιέρωσε ο άγνωστος σε εμάς ιερέας στον Αμφιάραιο να είναι τα πλατιά ανοίγματα του άνω ορόφου της ελληνιστικής σκηνής. Εξάλλου, τι είδους αναθήματα θα μπορούσαν να είναι τα κενά ανοίγματα ενός τοίχου; Για τους ίδιους λόγους θα πρέπει να τεθούν υπό αμφισβήτηση και οι λιγότερο αποδεκτές θεωρίες που θέλουν τα *θυρώματα* να είναι μεγάλες θύρες ή σκηνικά που έκλειναν τα ανοίγματα αυτά. Σε κάθε περίπτωση, όμως, μόνο η ανακάλυψη μιας αρχαίας γραπτής πηγής, που θα εμπεριέχει τον όρο *θυρώματα* σε σχέση πάντα με το αρχαίο θέατρο, θα μπορέσει να μας οδηγήσει πιο κοντά στην αλήθεια για την ακριβή σημασία του όρου.

Εικόνες

Εικ. 1: Το θέατρο στο Αμφιάρειον του Ωρωπού στο 2^ο αι. π.Χ.: αποκατάσταση του σκηνικού οικοδομήματος. (J.-Ch. Moretti, *Θέατρο και κοινωνία στην αρχαία Ελλάδα* [Αθήνα, 2004] εικ. 24).

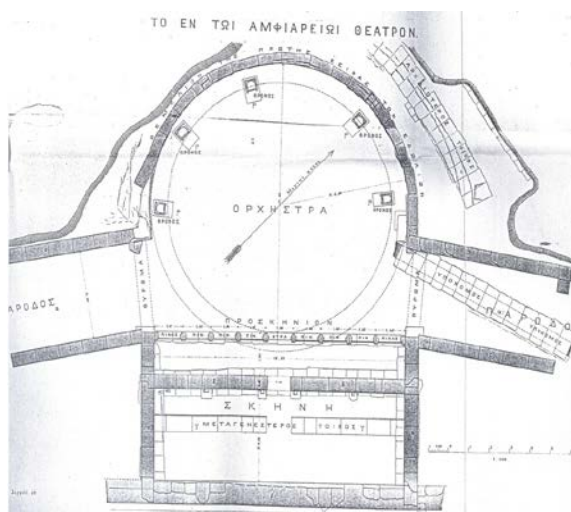

Εικ. 2: Τμήμα από το τρίπτυχο που κοσμεί το *cubiculum* M της έπαυλης του P. Fannius Sinistor στο Boscoreale (περ. 40-30 π.Χ.), Μητροπολι-

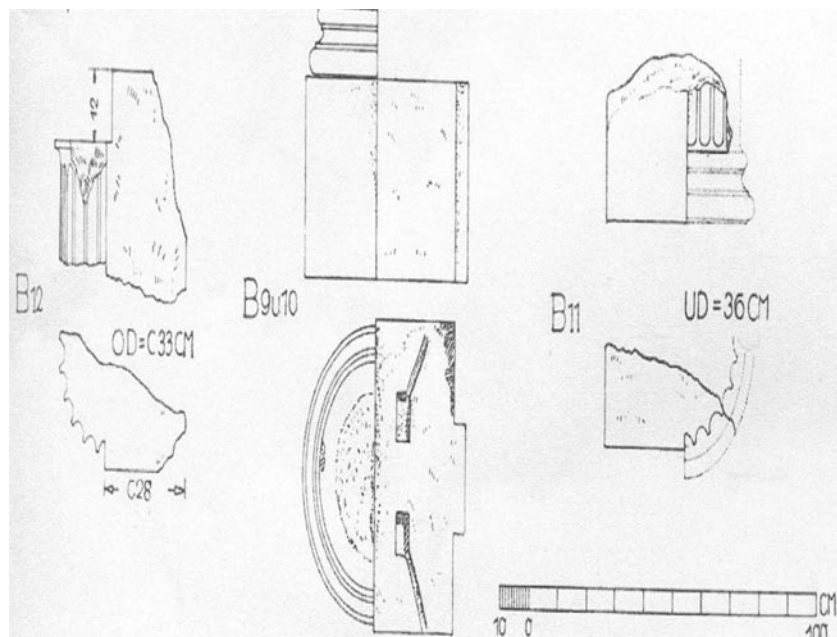
τικό Μουσείο Νέας Υόρκης. (S. Moraw – E. Nölle [Hrsg.], *Die Geburt des Theaters in der griechischen Antike*, [Mainz am Rhein, 2002] ειχ. 79).

Ειχ. 3: Ψηφιδωτό δάπεδο του Διοσκουρίδη του Σαμίου από την Πομπηία (περ. 100 π.Χ., αντίγραφο έργου της Πρώιμης Ελληνιστικής εποχής), Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο Νεάπολης. (K.M.D. Dunbabin, *Mosaics of the Greek and Roman World*, [Cambridge, 1999] ειχ. 44).

Εικ. 4: Κάτοψη του αρχαίου θεάτρου στο Αμφιάρειον Ωρωπού κατά τον W. Dörpfeld. (B. Λεονάρδος, *Πρακτικά* 1886, πίν. 3).

Εικ. 5: Αρχιτεκτονικά μέλη από τις πύλες των παρόδων του αρχαίου θεάτρου στο Αμφιάρειον Ωρωπού κατά τον E. Fiechter. (E. Fiechter, *Antike griechische Theaterbauten, Heft 1. Das Theater in Oropos*, [1930, Stuttgart] πίν. 7).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Bernardi Ferrero, D. De (1974), *Teatri classici in Asia Minore*, τόμ. IV, Roma.
 Beyen, H.G. (1938), *Die pompejanische Wanddekoration vom zweiten bis zum vierten Stil*, Haag.
 Bieber, M. (1920), *Die Denkmäler zum Theaterwesen im Altertum*, Berlin.
 — (1961), *The History of the Greek and Roman Theater*, Princeton, New Jersey.
 Bieber, M. – Rodenwaldt, G. (1911), “Die Mosaiken des Dioskurides von Samos”, *JdI* 26, 1-22.
 Blume, H.-D. (1999), *Εισαγωγή στο αρχαίο θέατρο*, (μτφ. Μαρία Ιατρού του *Einführung in das antike Theater*), 4^η έκδ., Αθήνα.

- Bressan, M. (2009), *Il teatro in Attica e Peloponneso: tra età greca ed età romana: morfologie, politiche edilizie e contesti culturali*, Roma.
- Bulle, H. (1928), *Untersuchungen an griechischen Theatern*, München.
- Capps, E. (1895), "The Chorus in the Later Greek Drama with Reference to the Stage Question", *AJA* 10, 287-325.
- Courtois, C. (1989), *Le bâtiment de scène des théâtres d'Italie et de Sicile. Étude chronologique et typologique*, Providence, R.I., Louvain-la-Neuve, Belgique.
- Dörpfeld, W. (1903), "Die griechische Bühne", *AM* 28, 383-436.
- (1924), "Das Theater von Priene und die griechische Bühne", *AM* 49, 50-101.
- Dörpfeld, W. – Reisch, E. (1896), *Das griechische Theater. Beiträge zur Geschichte des Dionysostheaters in Athen und anderer griechischer Theater*, Αθήνα.
- Dunbabin, K.M.D. (1999), *Mosaics of the Greek and Roman World*, Cambridge.
- Ebert, F. (1910), *Fachausdrücke des griechischen Bauhandwerks. I., Der Tempel*, Würzburg.
- Engemann, J. (1967), *Architekturdarstellungen des frühen zweiten Stils. Illusionistische römische Wandmalerei der ersten Phase und ihre Vorbilder in der realen Architektur*, Heidelberg.
- Fiechter, E. (1914), *Die baugeschichtliche Entwicklung des antiken Theaters: eine Studie*, München.
- (1930), *Antike griechische Theaterbauten, Heft 1. Das Theater in Oropos*, Stuttgart.
- (1931a), *Antike griechische Theaterbauten, Heft 2. Die Theater von Oiniadaï und Neupleuron*, Stuttgart.
- (1931b), *Antike griechische Theaterbauten, Heft 3. Das Theater in Sikyon*, Stuttgart.
- Fraisse, P. – Moretti, J.-Ch. (1998), "Le Bâtiment de scène du théâtre de Délos", *RA* 1, 151-63.
- (2007), *Exploration archéologique de Délos.XLII, Le théâtre*, Athènes: cole française d' Athènes.
- Frickenhans, A.H. (1917), *Die altgriechische Bühne*, Strassburg.
- Fittschen, K (1976), "Zur Herkunft und Entstehung des 2.Stils – Probleme und Argumente", in P. Zanker (Hrsg.), *Hellenismus in Mittelitalien*. Kolloquium in Göttingen vom 5. bis 9. Juni 1974, Göttingen, τόμ. II, 540-63.
- Froning, H. (2002), "Bauformen – Vom Holzgerüst zum Theater von Epidauros", in S. Moraw – E. Nölle (Hrsg.), *Die Geburt des Theaters in der griechischen Antike*, Mainz am Rhein, 31-59.
- Goette, H.R. (1995a), "Griechische Theaterbauten der Klassik – Forschungsstand und Fragestellungen", στο: E. Pöhlmann (Hrsg.), *Studien zur Bühnendichtung und zum Theaterbau der Antike*, Frankfurt am Main, New York, 9-48.
- (1995b), Studien zur historischen Landeskunde Attikas V. Beobachtungen im Theater des Amphiareion von Oropos", *AM* 110, 253-60.
- Γεωργουσόπουλος, Κ. – Γώγος, Σ. (2002), *Επίδαυρος. Το Αρχαίο Θέατρο, οι Παραστάσεις*, Αθήνα.
- Γώγος, Σ. (2001), «Η σκηνή του θεάτρου της ελληνιστικής εποχής» στο: *ΔΑΦΝΗ. Παράβασες – Μελετήματα. Τιμητικός τόμος για τον Σπύρο Α. Ευαγγελιάτο*, 69-75.
- Γώγος, Σ. (2003), *Το αρχαίο θέατρο των Οινιαδών*, Αθήνα.
- (2005), *Το αρχαίο θέατρο του Διονύσου*, Αθήνα.
- Gogos, S. (1992), *Das Theater von Aigeira. Ein Beitrag zum antiken Theaterbau*, Wien (Sonder-schriften ÖAI, τόμ. 21)
- Goodell, T.D. (1897), "Dörpfeld and the Greek Theatre", *AJP* 18, 1-18.
- Dinsmoor, W.B. (1950), *The Architecture of Ancient Greece: an Account of its Historic Development*, 3η έκδ., London.
- Hellmann, M.-Ch. (1992), *Recherches sur le vocabulaire de l'architecture grecque, d'après les inscriptions de Délos*, BÉFAR 278, Αθήνα.
- Isler, H.P. (1995;) στο: P. Ciancio Rossetto – G. Pisani Sartorio (eds.), *Teatri greci e romani: Alle origini del linguaggio rappresentato. Censimento analitico*, τόμ. II, Roma.

- Καμπουράκης, Γ. (2005), «Παράρτημα II, Η ακουστική του θεάτρου» στο: Σ. Γώγος, *Το αρχαίο θέατρο του Διονύσου*, Αθήνα.
- Kenner, H. (1952), “Die frühmittelalterliche Buchmalerei und das klassische griechische Theater”, *ÖJh* 39, 47-53.
- (1954), *Das Theater und der Realismus in der griechischen Kunst*, Wien.
- Klenk, H. (1924), *Die antike Tür* (διδ. Διατριβή Παν/μίου Gießen).
- Knoepfler, D. (1992), “Sept années de recherches sur l’ épigraphie de la Béotie (1985-1991)”, *Chiron* 22, 411-503.
- (1999), “L’ épigraphie de la Grèce centro-méridionale (Eubée, Béotie, Phocide et pays voisins, Delphes). Publications récentes, documents inédits, travaux en cours” στο: *XI Congresso Internazionale di Epigrafia Greca e Latina, Roma, 18-24 settembre 1997*, Roma, I, 229-55.
- Krauss, F. (1964), “Die hellenistischen Bühnen des Theaters von Milet”, *RM* 71, 112-29.
- Lattermann, H. (1908), *Griechische Bauinschriften*, Strassburg.
- Lauffer, S. (1980), “Inschriften aus Boiotien II”, *Chiron* 10, 161-82.
- Lauter, H. (1986), *Die Architektur des Hellenismus*, Darmstadt.
- Lehmann, Ph.W. (1953), *Roman Wall Paintings from Boscoreale in the Metropolitan Museum of Art*, Cambridge, Massachusetts.
- Λεονάρδος, Β. (1886), «Αμφιαρείου ανασκαφαί του 1886», *Prakt*, 51-6.
- Λεονάρδος, Β. (1925/26), «Αμφιαρείου επιγραφαί», *AEphem*, 9-45.
- Lidell, H.G. – Scott, R. (1968), *A Greek English Lexikon*, revised and augmented by H.S. Jones, Oxford.
- Little, A.M.G. (1937), “Perspective and Scene Painting”, *ArtB* 29, 486-95.
- Löhr, Ch. (1990), “Griechische Häuser: Hof, Fenster, Türen nach 348 v. Chr.” στο: W.-D. Heilmeyer – W. Hoepfner (Hrsg.), *Licht und Architektur*, 10-9.
- Mikedaki, M. (2005), *Pinakes und Thyromata im antiken griechischen Theater* (αδημοσ. διδ. Διατριβή Παν/μίου Βιέννης).
- Moretti, J.-Ch. (1992), “Les entrées en scène dans le théâtre grec: l’ apport de l’ archeology”, στο: *Dramaturgie et actualité du théâtre antique: actes du colloque international de Toulouse, 17-19 Octobre 1991 / organisé par le Centre de recherche appliqués au théâtre antique (CRATA), Toulouse le Mirail (France)*, (*Pallas* 38), 79-107.
- (1997), “Forme et destinations du proskènion dans les théâtres hellénistiques de Grèce”, στο: B. Le Guen (ed.), *De la scène aux gradins. Théâtre et représentations dramatiques après Alexandre le grand*, Toulouse (France), (*Pallas* 47) 13-39.
- Müller-Wiener, W. (1995), *Η αρχιτεκτονική στην αρχαία Ελλάδα* (μτφ. Μπάρμπαρα Σμίτ-Δούνα του *Griechisches Bauwesen in der Antike*), Θεσσαλονίκη.
- Ορλάνδος, Α.Κ. – Τραυλός, Ι.Ν. (1986), *Λεξικόν αρχαίων αρχιτεκτονικών όρων*, Αθήνα.
- Papastamati-von Moock, Chr. (2014), “The Theatre of Dionysos Eleuthereus in Athens: New data and observations on its ‘Lycurgan’ Phase” στο: E. Csapo – H.R. Goette – J.R. Green – P. Wilson (eds.), *Greek Theatre in the Fourth Century B.C.*, Berlin-Boston, 15-76.
- Paton, W.R. – Myres, J.L. (1896), “Karian Sites and Inscriptions”, *JHS* 16, 188-271.
- Πετράκος, Β.Χ. (1992), *Το Αμφιάρειο του Ωρωπού*, Αθήνα.
- (1997), *Οι επιγραφαί του Ωρωπού*, Αθήνα (Βιβλιοθήκη της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας, αρ. 170).
- Picard, G.-Ch. (1977), “Origine et signification des fresques architectoniques romano-campaniennes dites de second style”, *RA* 2, 231-52.
- Pickard-Cambridge, A.W. (1946), *The Theatre of Dionysus at Athens*, Oxford.
- Puchstein, O. (1901), *Die griechische Bühne: eine architektonische Untersuchung*, Berlin.
- Robert, C. (1897), “Zur Theaterfrage”, *Hermes* 32, 421-53.
- Rumpf, A. (1946/47), “Classical and Post-Classical Greek Painting”, *JHS* 66-67, 10-21.
- (1953), *Handbuch der Archäologie 4. Malerei und Zeichnung der klassischen Antike*, München.

- Rouveret, A. (1989), *Histoire et imaginaire de la peinture ancienne (Ve siècle av. J.C. – Ier siècle ap. J.C.)*, Paris.
- Salviat, F. (1959), “Décrets pour épié fille de Dionysios: déesses et sanctuaires Thasiens”, *BCH* 83, 362-97.
- Sear, F. (2006), *Roman Theatres. An Architectural Study*, Oxford, New York.
- Schefold, K. (1975), “Der zweite Stil als Zeugnis alexandrinischer Architektur” στο: B. Andrae, – H. Kyrieleis (Hrsg.), *Neue Forschungen in Pompeji und den anderen vom Vesuvausbruch 79 n. Chr. verschütteten Städten*, Recklinghausen, 53-9.
- Schneider, C. (1969), *Kulturgeschichte des Hellenismus*, II, München.
- Schwingenstein, Ch. (1977), *Die Figurenausstattung des griechischen Theatergebäudes*, München.
- Shoe, T. (1936), *Profiles of Greek Mouldings*, Cambridge, Massachusetts.
- Sifakis, G.M. (1967), *Studies in the History of Hellenistic Drama*, London.
- Σηφάκης, Γ.Μ. (2007), *Μελέτες για το αρχαίο θέατρο*, Ηράκλειο.
- Simon, E. (1972), *Das antike Theater*, Heidelberg.
- Taeger, F. (1957), *Charisma: Studien zur Geschichte des antiken Herrscherkultes*, τόμ. I, Stuttgart.
- Tybout, R.A. (1989), *Aedificiorum figurae. Untersuchungen zu den Architekturdarstellungen des frühen zweiten Stils*, Amsterdam.
- Von Gerkan, A. (1921), *Das Theater von Priene. Als Einzelanlage und in seiner Bedeutung für das hellenistische Bühnenwesen*, München/Berlin.
- Von Gerkan, A. (1972), “Die Skene des Theaters von Pergamon” στο: *Pergamon. Gesammelte Aufsätze*, (Pergamenische Forschungen 1), Berlin, 49-63.
- Von Gerkan, A. – Müller-Wiener, W. (1961), *Das Theater von Epidauros*, Stuttgart.
- Webster, T.B.L. (1966), *Hellenismus*, Baden-Baden.
- (1970), *Greek Theatre Production*, 2^η έκδ., London.

MARIA MIKEDAKI

Remarks regarding the term “thyromata” of the ancient greek theatre

According to the *communis opinio* the term *thyromata* that occurs in the inscription IG VII 423, found in the theatre of Oropos, means either the wide openings which pierced the façade of the second story of the Hellenistic scene or the decorative panels or doors that filled those openings. However, there are good reasons to believe that the *thyromata* were the parodos gates. It seems that there was no common *terminus technicus* for this part of the ancient theatre, because in Boiotia the parodos gates were called *prothyra*, in Pergamon *pylon*, while in Delos they were included under the general term *paraskenion*.